

Po úvodním slovu Pavla Kouřila následuje studie Zdeňka Měřinského o stavu bádání o Velké Moravě, výklad o počátcích slovanského osídlení na Moravě (Dagmar Jelínková), studie o vztahu Slovanů a avarského kaganátu (Josef Zábojník) a podnětné úvahy o slovanském náboženství (Michal Téra). Následující příspěvky Martina Wihody, Ludka Galušky a Nadi Profantové se věnují sociální struktuře velkomoravské společnosti a postavení knížete i elit na Velké Moravě a v raně středověkých Čechách. Široké spektrum pojednávaných problémů vhodně doplňuje rozbor vojenství z pera Alexandra Ruttkaye a dva texty Vladimíra Vavříčka věnované křesťanství, kultuře a písemnictví na Velké Moravě. Další studie přináší souhrn poznatků o velkomoravské církevní architektuře, pohřebním ritu, šperku, výrobě a obchodu. Stranou pozornosti nezůstaly ani kontakty se sousedy, kterým je věnováno vždy samostatné pojednání (Čechy, bavorská východní marka, kmeny v povodí Visly a Odry, Říše, východní Evropa). Úvodní část knihy uzavírá editor P. Kouřil vylíčením posledních let a pádu Velké Moravy

Druhý blok příspěvků *Významné archeologické lokality* postupně představuje důležitá místa spjatá s Velkou Moravou nebo s jejími vlivy. Hlavní předností této části je, že v rámci jedné publikace najdeme kvalitní popisy důležitých center na Moravě, na Slovensku, v Čechách i v Maďarsku a Rakousku. Jsou tu zastoupena velká moravská centra, na nichž byly podniknuty rozsáhlé výzkumy jako Mikulčice, Staré Město-Uherské Hradiště, Pohansko u Břeclavi, Staré Zámky v Brně-Lišni, v severnější části Moravy Olomouc a Přerov a v českém Slezsku Chotěbuz-Podobora. Slovenské lokality tu představují především Nitra, Ducové-Kostolec a Bratislava s Děvínem. Pozornosti v knize neunikla ani teprve v nedávné době zkoumaná Bojná v souvislosti s exkluzivními nálezy získanými pomocí detektorů kovů. Hojně jsou zastoupeny tehdy důležité lokality v Čechách – Pražský hrad, Budeč, Levý Hradec, Stará Kouřim a Libice nad Cidlinou. Z příspěvků je znát nepoměr ve stavu bádání mezi jednotlivými lokalitami. Existují kontinuálně zkoumané sídla, zatímco na některých lokalitách se bádání již několik desítek let nikam neposunulo.

Jak už bylo naznačeno, nutno je ocenit především zpracování lokalit jako Gars Thunau v Dolním Rakousku a Blatnohrad (Mosaburg/Zalavár) v Maďarsku u Balatonu. Gars Thunau bylo hradiště na pomezí mezi sférami vlivu velkomoravské a franské říše, Blatnohrad se stal sídlem z Nitry vyhnaného Pribiny, jeho syna Kocela a zároveň také panonského arcibiskupství Metodějova.

Publikace přináší souhrn nejnovějších poznatků a názorových proudů v bádání o Velké Moravě v širším časoprostorovém kontextu, vyznačuje se však značnou nevyvážeností. Jsou zde jak stručné a výstižné popularizační příspěvky, tak i obsáhlejší podrobné studie. Slabinou knihy je nejednotná terminologie použitá v jednotlivých textech a názorové rozpory mezi autory – některá tvrzení si protirečí. U podobné sumarizující publikace by nebylo na škodu, pokud by se autoři jednotlivých příspěvků pouštěli co nejméně na tenký led spekulací. Rovněž popisy lokalit nejsou zcela sjednoceny, u některých chybí plánek, což často brání sledování textu.

SOŇA HENDRYCHOVÁ – DANIEL DVOŘÁČEK

Jiří MACHÁČEK – Petr DRESLER – Renáta PŘICHYSTALOVÁ – Vladimír SLÁDEK, *Břeclav – Pohansko VII. Kostelní pohřebiště na Severovýchodním předhradí*, Masarykova univerzita, Brno 2016 (= Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 455)

506 s. + 296 obr., ISBN 978-80-210-8455-1

Kolektiv Ústavu archeologie Masarykovy univerzity pod vedením Jiřího Macháčka sa dlhodobou a systematicky venuje skúmaniu dôležitej včasnostredokovekej lokality Pohansko u Břeclavi. V roku 2006 bola objavená a preskúmaná nová sakrálna stavba a v ďalších štyroch rokoch sa realizoval výskum priľahlého pohrebiska. Za pomerne krátky čas autori výskumu pripravili najskôr podrobnú štúdiu k samotnej sakrálnej stavbe (Pamätky archeologické 105, 2014) a o dva roky neskôr predložili aj recenzovanú monografiu. Objav nového kostola s pohrebiskom na známej lokalite ponúkol po dlhom čase nielen príležitosť odkrývať sakrálnu stavbu a hroby modernými archeologickými metódami s využitím najnovších dokumentačných techník (digitálna dokumentácia), ale aj prehĺbiť vedomosti o období po zániku Veľkej Moravy. Nový nález sa objavil i vo veľmi priaznivej súhre okolností. Za posledné desaťročia sa bádateľom podarilo značne pokročiť v upresnení relatívnej i absolútnej chronológie materiálnej kultúry dlhého 9. storočia. Pohrebisko tak ponúka možnosť verifikovať nedávno získané archeologické poznatky. Hneď na začiatku je potrebné vyzdvihnúť katalógovú časť publikácie. Autori pripravili veľmi podrobný

súpis hrobov a nálezov – kompletne zverejnenie archeologickej terénnej dokumentácie považovali za hlavný cieľ publikácie.

Knihu okrem katalógu tvorí trinásť kapitol. V prvých troch bádateľský tím podrobne predstavil celkovú charakteristiku pohrebiska spolu so zásadnými informáciami o lokalite Břeclav-Pohansko. V kapitole štvrtej autori podrobne opísali základné postupy archeologického výskumu a dokumentáciu hrobov i sídliskových objektov a dotkli sa okrajovo aj metód využívaných pri vyhodnocovaní pohrebiska. Jednotlivé metódy rozviedli neskôr v príslušných kapitolách. Ďalšie štyri kapitoly sú analytické. Autori venovali samostatnú kapitolu rozsahu, ohraničeniu a pôvodnému povrchu pohrebiska (*Rozsah pohřebiště – jeho ohraničení a původní povrch*) – témy, ktorá nie vždy vzbudzuje záujem bádateľov, ale značne dopĺňajú mozaiku poznatkov o pochovávaní vo včasnom stredoveku. Detailný rozbor veľkosti hrobových jám, formy ich úpravy a spôsoby uloženia nebožtíkov sústredili autori do šiestej kapitoly *Pohřební ritus a všeobecná charakteristika pohřebiště*. Ich analýza priniesla niekoľko nových postrehov a potvrdila i staršie zistenia k vývoju úprav hrobových jám. Na pohrebisku sa objavili stopy po drevených i kamenných úpravách hrobovej jamy, pričom archeológovia zaznamenali vysoký podiel hrobov s kamennou konštrukciou (27), ktoré patria k relatívne mladším na pohrebisku.

Ďalšie texty sú syntézou poznatkov. V deviatej kapitole *Datování pohřebiště* bádatelia vyhodnotili informácie získané analýzou jednotlivých hrobových nálezov a sformulovali chronologické vymedzenie pohrebiska. Relatívnu a absolútnu chronológiu sa snažili riešiť niekoľkými rôznymi, na sebe nezávislými metódami a ich výsledky navzájom porovnávali. Pri relatívnej chronológii vychádzali z terénnych zistení – z vertikálnej a horizontálnej stratigrafie. Rozhodujúce poznatky k chronológii získali tradičným postupom *per analogiam*. Okrem toho využil tím J. Macháčka aj datovanie pomocou rádiokarbónovej metódy. Na podklade všetkých získaných informácií autori uvádzajú, že sa na pohrebisku začalo pochovávať niekedy v poslednej štvrtine 9. storočia a opustené bolo niekedy okolo polovice 10. storočia. Jeho trvanie predpokladajú cca 70 rokov, t. j. tri generácie.

Autori sa neuspokojili len so základnou analýzou pohrebiska, ale prinášajú aj pokus o interpretáciu sociálnej štruktúry komunity pochovávajúcej na skúmanom pohrebisku. V prostredí českej a slovenskej archeologickej literatúry je to zatiaľ pokus ojedinelý. Autori hľadali spôsob, akým by

bolo možné hlbšie porozumieť sociálnej štruktúre pochovaných. Rozhodli sa využiť metódu priestorovej štruktúry pohrebiska, ktorá je založená na vzťahu hrobov k osi kostola. Využili metodiku vypracovanú podľa anglosaskej lokality Raunds Furnells archeológom Andym Boddingtonom (kapitola *Prostorová struktura pohřebiště. Vztah hrobu a kostela*). Metóda spočíva v pozorovaní niekoľkých kľúčových javov: 1) rozmiestnenie hrobov a ich priestorové relácie ku kostolu, 2) výskyt superpozície hrobov v rôznych častiach pohrebiska, 3) pravidelné priestorové štruktúry, akými sú napr. rady. K uvedeným kritériám pridali autori 4) orientáciu k svetovým stranám a 5) vzťah medzi hrobmi a ohradením pohrebiska. Na základe uvedených kritérií rozdelili hroby do dvadsiatich skupín označených písmenami A až U.

Svoj pokus o interpretáciu sociálnej štruktúry autori predstavili v jedenástej kapitole *Sociální struktura komunity pohřbívací u rotundy na severovýchodním předhradí a její postavení v rámci velkomoravské společnosti*. Najskôr zhrnuli viaceré problémy, ktoré sprevádzajú výskum sociálnej štruktúry na podklade pohrebísk. Pripomenuli, že pre interpretáciu musia archeológovia siahnúť k spoločenským vedám a tiež, že vždy sa pracuje s modelom, ktorý samozrejme nemôže byť úplný a dokonalý. Okrem toho upozornili na ďalšiu veľmi dôležitú metodologickú podmienku, že je nevyhnutné posudzovať hroby len z rovnakých časových úsekov. Uvedená požiadavka je nesmierne dôležitá. Ak by sa ignorovala, dochádzalo by k nesprávnym záverom a stratila by sa možnosť sledovať dynamiku sociálneho vývoja. Nakoľko sa v našom prostredí takmer nevenuje pozornosť fungovaniu včasnostredovekej rodiny, je značným prínosom podkapitola *Pojmový aparát a teoretické modely*, v ktorej autori zhrnuli staršie i novšie poznatky k danej téme zo zahraničnej literatúry a rozobrali pojmy ako *familia* a *šlachta*.

Na základe výskumu autori sformulovali nasledovnú interpretáciu sociálnej štruktúry: Pri rotunde pochovávala komunita, ktorá sa intenzívne viazala na širšiu rodinu – *familiu* zakladateľa kostola. Tým je muž z hrobu č. 153 z interiéru rotundy. Úvahy o výnimočnom postavení muža okrem jeho pohrebu v interiéri kostola podporuje i antropologická analýza. Na základe celkovej situácie rotundy, pohrebov v nej a prílhlého pohrebiska sa autori domnievajú, že tu sú pochovaní príslušníci jedného z najstarších šľachtických rodov. S termínom šľachta pre 9. storočie možno polemizovať, ale existenciu dedičnej nobility v sociálnej štruktúre obyvateľstva na južnej Morave v závere 9. storočia netreba

s pochybňovať. Kontakty s Východofranskou ríšou boli pomerne intenzívne. Okrem preberania vonkajších prejavov, najmä mužská výstroj (ostrohy, pásové kovania, meče) sa Moravia dostali do kontaktu i s odlišným fungovaním spoločenských vzťahov; napr. Rastislav ich mal možnosť spoznať na dvore Ludovíta Nemca. To všetko bolo zrejme impulzom pre formovanie nových sociálnych pomerov na Morave, ktorých odraz snád môžeme sledovať aj na pohrebisku pri rotunde (individuálna stavba kostola a pochovanie v interiéri kostola, isté pravidlá v ukladaní zomrelých v priestore pri rotunde). Ostatne, ak by sme prijali roky určené metódou C14, tak muž z hrobu č. 153 vyrastal práve v čase panovania Rastislava, kedy nepochybne došlo k výrazným spoločenským zmenám.

Komunita pochováajúca pri rotunde približne sedem desaťročí sa iste výrazne zmenila. Ak chceme študovať prípadne zmeny v spoločenskej štruktúre na základe hrobov, musíme mať splnenú podmienku, ktorú zdôrazňujú samotní autori – porovnávanie hrobov z rovnakých časových úsekov. Rezignáciu autorov na snahu zachytiť podrobný vývoj pochovávania na pohrebisku pomocou GIS považujem preto za veľmi nešťastnú. Najmä v skupine B, ale i iných skupinách (napr. G), kde sa vyskytli relatívne mladšie hroby, sa mohli pokúsiť o jemnejšiu relatívnu chronológiu hrobov, keďže sa v danom priestore opakovane pochovávalo. Mladšie hroby do sledovaného priestoru pribúdali s istým časovým posunom. Autori sa tým ochudobnili o lepšie porozumenie nielen celkovému datovaniu pohrebiska a možnosť riešiť otázky kontinuity pochovávania na pohrebisku, ale najmä o poznanie dynamiky sociálneho vývoja.

Porovnávací analýza autorov naráža ešte na jeden problém, totiž na nedostatočné spracovanie komparatívneho materiálu. Ani pohrebisko z neďalekej polohy Veľmožský dvorec nie je doteraz spracované, takže je veľmi problematické ho využívať pre synchronizáciu a porovnávanie s pohrebiskom pri rotunde. V podstate absentujú podrobné analýzy zamerané na vývoj pochovávania na takmer všetkých včasnostredovekých pohrebiskách. Doterajšie staršie práce, ktoré sa venovali otázkam sociálnej štruktúry, v podstate pracovali s pohrebiskami prakticky len ako so statickým celkom (v konečnom dôsledku sa tak deje i s pohrebiskom pri rotunde). Doterajšie staršie výsledky nemôžu byť preto relevantné pre súčasné bádanie. Veľmi citelné je to i v prípade doposiaľ najväčšieho pohrebiska v Starom Meste v polohe „Na Valách“, pri ktorom by výskum vývoja pochovávania priniesol s veľkou pravdepodobnosťou

veľmi zaujímavé výsledky. Do budúcnosti, pokiaľ budeme chcieť lepšie porozumieť dynamike sociálneho vývoja a spoznávať spoločenskú štruktúru, bude nevyhnutné ukončiť prácu s pohrebiskami ako so statickými celkami a pracovať naozaj len s horizontami hrobov z rovnakého časového obdobia. Ostáva dúfať, že autori svojou prácou vyvolajú nové analýzy pohrebísk zamerané najskôr na ich vývoj pochovávania a následne i skúmanie ich sociálnej štruktúry.

HANA CHORVÁTOVÁ

Anna ŽĎÁRSKÁ, *Středověké sklo z Prahy*, Národní památkový ústav, ÚOP v hl. městě Praze, Praha 2014 (= Archeologické prameny k dějinám Prahy 7)

187 s. + 117 obr., ISBN 978-80-87220-14-6

Dnes již nikdo z odborné obce nepochybuje o tom, že výrobky ze skla tvoří nedílnou součást hmotné kultury vypovídající o každodenním životě ve středověku. Nebylo tomu tak ovšem vždy. V podstatě až do konce minulého století stála tato jedinečná materie, potažmo skleněné nádoby, na okraji zájmu archeologů středověku. Nelze se proto divit, že mnohé kolekce skel objevené v šedesátých až osmdesátých letech 20. století dodnes zůstávají v depozitech odborných institucí nedostatečně zpracované a nepublikované. Donedávna to byl i případ Prahy, kde k prvním sporadickým nálezům skleněných nádob docházelo už v závěru 19. věku.

Disproporce mezi četností nálezů a stavem jejich zpracování se projevovala již v polovině devadesátých let 20. století při přípravě celostátní výstavy a katalogu *Středověké sklo v zemích Koruny české* (ed. Eva Černá, Most 1994). Nepříznivá situace přetrvávala velmi dlouho. Zlepšila se až po dvou desetiletích, a to především zásluhou Anny Žďárské, jejíž kniha o pražských nálezích středověkého skla významně přispěla k zaplnění „publikačního vakua“. Autorka v ní představuje a hodnotí dosud nepublikované soubory středověkého skla získané od šedesátých let minulého století výzkumy Národního památkového ústavu v historickém jádru Prahy. Vychází přitom z výsledků předchozího studia středověkého sklářství, jež v roce 2012 shrnula ve své diplomové práci obhájené na Filozofické fakultě UK, tehdy ještě pod svým rodným jménem Prokopová.